

JUMALASULASE ABIELU JA ANTIKATOLIILIKLIKUD MOTIIVID PASTORITELE PÜHENDATUD PULMALUULES

KATRE KAJU

Nagu teada, õilmitses XVII sajandi esimesel poolel Tallinnas ja Tartus juhuluule. Utreeritult võib öelda, et ühes paigas järgis see kaubalinna maitseid ja eelistusi, teises piirdus peamiselt akadeemilise ruumiga, lähtudes seal tähistatud sündmustest ja kehtinud tavadest. Sellest tulenevalt domineeris Tallinnas pulmaluule, samal ajal kui Tartus ei olnud see kaugeltki mitte nii esil (vt Klöker 2014: 399; Viiding 2002: 36–40, eriti tabel 1 lk 37–38).

Juhuluule oli paljuski konventsionaalne, mis avaldus sageli korduvais mõttekujundeis. Pulmaluules olid need näiteks kõnelevad nimed, kõige kaunim pruut, vastastikune armastus, vallaliseelu kui ohtlik tormine meri, peigmehe haritus ja haridustee ning eelmise abikaasa surm, pikk õnnelik harmooniline elu, peagi sündiv järeltulija jne. Nimetatute kõrval oli peigmehe elukutse üks neid allikaid, kust inspiratsiooni ammutati (*inventio* ehk ainese leidmise kohta vt Segebrecht 1977: 111–138, elukutse kui inspiratsiooniallika kohta lk 119–120). Pastori¹ abiellumine andis autoritele võimaluse puudutada oma pulmaluuletustes muude motiivide kõrval ka erinevaid usuga seotud küsimusi, sh luteri vaimulike abiellumist, mis oli tänu reformatsioonile taas võimalikuks saanud.² Kirikuõpetaja tütreaga abiellumise korral võis motiivivalikul olla teatav roll ka pruudi isa sotsiaalsel staatusel,³ ent pastori abiellumise teema kui kinnistunud *topos*'e valikule see ilmselt kuigivõrd mõju ei avaldanud.

Pastoritele pühendatud pulmaluuletustes on sageli üldisest tugevamalt esil kristlik kujundimaailm, mis lähtus otseselt kas mõnest piiblisalmist või kirikulaulust või kombineeris neid kahte. Ühe sellise näitena võiks esile tõsta Hageri pastori Christoph Blume pulmadeks trükitud kogumiku (Lust-Wundsched 1653; Kaju 2018). Siinjuures tuleb rõhutada, et kristlikke motiive ja metafoore leidub ka teistele ühiskonnagruppidele, näiteks raehärradele, gümnaasiumi- või ülikooliprofessoritele pühendatud pulmaluules, ehkki tagasihoidlikumalt ja piirdudes sageli konstateeringuga, et Jumal ise on selle abielu heaks kiitnud, või palvega, et Jumal õnnistaks seda abielu.

¹ Pastor on siin kasutusel vaimulikuseisusest isiku üldmääratlusena; üksikisikute puhul on antud nende ametinimetuse vaadeldaval ajal, toetudes vaimulike biograafilistele leksikonidele (Aarma 2007; Die evangelischen Prediger 1977). Trükiste tiitellehtedel leiduvad tiitlid *divi(ni) verbi minister* ja *Prediger* võivad osutada nii pastorile kui ka diakonile.

² Preestrite abielu keelati rooma-katoliku kirikus lõplikult 1139. aastal II Lateraani kirikukogul; enne seda oli vaimulike abiellumine keelatud 1022. aastal Pavia kirikukogul. Varem võisid preestrid küll abielus olla, kuid pidid hoiduma seksuaalsest läbikäimisest.

³ Pastoripere kui tänu reformatsioonile alguse saanud fenomeni kohta vt Luhamets 2017.

Kui üldkristlik kujundisüsteem ja motiivistik ning piiblisalmidest lähtuvad teemaarendused on pastoritele pühendatud pulmaluules igati ootuspärased, siis antikatooliklikud väljautlemised mõjuvad eeskätt Tallinna kontekstis mõneti hämmastavalt – oli ju Tallinnas selleks ajaks sajandi jagu või natuke kauemgi protestantlikku jumalasõna kuulutatud. Ka Tartu XVII sajandi esimese poole pulmaluulest võib leida mõne luuletuse, kus vastandatakse katooliklikku ja luterlikku suhtumist kirikumehe abiellumisse. Hoolimata sellest, et Tartu oli vahepeal olnud katoliiklaste leeris ning mälestus jesuiitidest ja nende tegevusest võinuks linnas ja ülikooli seinte vahel veel võrdlemisi värske olla ning nii ka suuremat katolikuvastast meelestatust põhjustada, on selliseid luuletusi vähem, kui võiks Tallinna eeskujul oodata. Võimalik, et siin mängis teatavat rolli *Academia Gustaviana* konstitutsioon, mis määratles ortodokse luterluse vaieldamatu ja kõrgeimalt poolt heaks kiidetud dogmana (Constitutiones 2015: 35, 84–85). Sellest tingituna puudus akadeemilises õhustikus vajadus vastanduda teistele konfessioonidele.

Ehkki otseseid katolikuvastaseid mõtteid või seisukohti väljendati nii Tartus kui ka Tallinnas vaid üksikutes pulmaluuletustes, torkavad need ometi silma, eelkõige poleemilisuse tõttu. Seejuures tuleb rõhutada, et pulmaluules vastandatakse vaid katoliiklusele; protestantlikud konfessioonid, nagu kalvinism, või konservatiivsest luterlusest kõrvale kalduvad usuliinid, nagu sünkretism, jumalasalase abiellumise küsimuses tähelepanu ei pälvi. Sama tendentsi võib näha ka Põhja-Saksamaa pulmaluules (vt Hartmann 2000: 105).

Ühe põhjusena, miks nii Tallinnas kui ka Tartus peeti vajalikuks pastore abieliu pühitsemisel osutada või vastanduda katooliklikule maailmale, võib kindlasti esile tõsta Eesti- ja Liivimaa kuuluvust saksa kultuuriruumi: suur osa siit pärit tudengeid õppis Saksa ülikoolides (vt Tering 2008: 297–303) ja paljud siia sisserännanud haritlased olid pärit Saksa aladelt ning olid kursis sealse juhuluuletraditsiooniga. Saksamaa protestantlikes linnades kirjutatud ja trükitud pulmaluulest leiab arvukalt näiteid katoliku ja luteri kiriku diametraalselt erineva suhtumise kohta preestrite-pastorite abiellumisse; ka Rootsi pulmaluules polnud see motiiv tundmatu, olles seal eriti aktuaalne 1670. aastate rootsikeelsetes õnnitlustes (vrd nt Fuchs 1994: 209–211; Hartmann 2000: 105–107; Baumgartner 2004: 76–79; Hansson 2011: 202–204). Katolikuvastatus, täpsemalt jumalasalase võimalus abielluda oli üks paljudest teemadest, millele luuletus kas tervikuna või osaliselt üles ehitati. Juba kinnistunud motiivi või motiivikobara kõrval mängis kahtlemata rolli Euroopa poliitilisel maastikul toimunu: parasjagu oli käimas – või oli äsja lõppenud – Kolmekümneaastane sõda, mille keskmes olid just konfessionaalsed küsimused, ja seetõttu ei ole võib-olla imekspandav, et reformatsiooniaegsed mõttekäigud XVII sajandi juhuluules taas kajastust leidsid. Kolmekümneaastase sõja eest pageti ka Eesti- ja Liivimaale: näiteks nendib Tallinna gümnaasiumi õpilane Johannes Flessovius Tartu akadeemia juuraprofessori tütreaga abiellunud Oleviste pastoriabilisele⁴ Martin Henschelile pühendatud luuletuses, et sõda sundis Henschelit Saksamaalt lahkuma ja võõrsil õnne otsima ning nii jõudis ta Tallinna õppima (Carmen hymenaeum 1643: 52p). Peale selle võis

⁴ Aarma 2007: 113: pastor-adjunkt; Klöker 2014: 576: Oleviste diakoni Andreas Sandhageni abi.

oma roll olla nn konfessionaliseerumisajastul, mille käigus hakkasid inimesed usulist kuuluvust tajuma oma identiteedi osana. Kas nende kolme aspekti kõrval mõjutab katolikuvastasuse rõhutamist veel mõni tegur, näiteks luuletuse adressaadi isiklikud seisukohad ja väljaütlemised, on andmete puudumise tõttu raske öelda, kuid välistada seda kindlasti ei saa.

Järgnevas antaksegi ülevaade neist pastoritele pühendatud pulmaluules leiduvatest kristlikest motiividest ja kujunditest, mis haakuvad otseselt pastori abiellumise temaga, alustades ilusatest piiblitlugudest ning lõpetades teravate paavstivastaste sõnavõttudega. Piiblimotiivid, mis ei seostu otseselt pastori abiellumise ega katolikuvastase hoiakuga, on siin vaatluse alt välja jäetud, nagu ka mõned psalmiparafraasid ja piiblisalmidel põhinevad *cento*-laadsed luuletused.

Allikad

Artiklis käsitletavate luuletuste ajaline raamistik on ühelt poolt piiritletud trükikoja tegevuse algusega neis linnades – Tartus aastal 1632 ja Tallinnas aastal 1634 –, teiselt poolt nende linnade poliitilist ja sotsiaalmajanduslikku olukorda tugevalt mõjutanud sündmustega 1656. aastal. Vene-Rootsi sõjas langes Tartu venelaste kätte, ülikool lõpetas siin tegevuse, ehkki mõningad professorid ja tudengid üritasid seda Tallinnas mõnda aega elus hoida, trükikoda oli suletud ja sisseseade peidetud Maarja kiriku võlvide alla. Tallinna aga tabas katk, mis tõi endaga mõneks ajaks kaasa languse kõigis eluvaldkondades, sh kirjandusmaastikul ja juhuluuletamises. Tartu luuletustena käsitletakse siinses artiklis Tartus trükitud õnnitlusi, Tallinna omadena aga Tallinnas trükituid, seda hoolimata sellest, kas luulevihiku autorid-adressaadid elasid parasjagu selles linnas või mitte.

Tartu ülikooli esimese perioodi vältel (1632–1656) trükitud 21 pulmalaulukogumikust⁵ kuus ehk umbes kolmandik on pühendatud viiele tegev-pastorile, st arvestatud on vaid peigmehe, mitte pruudi ja tema isa või eelmise abikaasa sotsiaalset staatust. Vaadeldavate adressaatide hulgas on Tallinna Oleviste kiriku vaimulikud Nicolaus von Höveln (abiellus aastal 1638) ja Martin Henschel (1643), Tartu Maarja kiriku pastor Elaus Nicolai Tollenius (1652), Ingerimaa Järvisaari koguduse pastor Matthias Wält (1653) ja Tartu pastor Johannes Wittstock⁶ (1653). Tallinnas aga avaneb mõneti teistsugune pilt.

Tallinnas kui kaubalinnas oli pulmaluulel samal ajal palju suurem tähtsus. Pulmaluule prevaleerimist on peamiselt seletatud kaupmeeskonna maitseelistustega (Drees 1986: 130; Tiersch 1932: 98; Kaju 2006: 52), kuid ei saa ka

⁵ Siinses artiklis on sünonüümsena kasutatud mõisteid *pulmalaul* ja *pulmaluuletus*, põhjuseks tõsiasi, et õnnitluseks loodud tekstid olid mõeldud suuliseks ettekandmiseks, mõnikord ka laulmiseks, millele enamasti osutab sel juhul vastav märgeline õnnitluse algul.

⁶ Wittstocki kogudust ei nimetata ei luulevihiku tiitellehel ega luuletustes, kuid teadaolevalt oli ta Tartu Jaani kiriku saksa koguduse pastor (vt Die evangelischen Prediger 1977: 481). Küll aga toob Wittstocki ametipositsiooni välja tema tulevane äi Joachim Warneke Tartu bürgermeistrile ja raehärradele saadetud pulmakutses (vt RA, f EAA.995, n 2, s 2302, l 1).

öelda, et pastoritel trükitud pulmaluule vastu suurt midagi oleks olnud. Pigem vastupidi, nagu näitavad säilinud pulmakogumikud: nii mõnegi pastori auks lasti trükkida rohkem kui kolm luulevihikukest või üksikõnnitlust. Näiteks Oleviste adjunkti Martin Henscheli auks on teada seitse kogumikku, neist kaks on trükitud Tartus ja viis Tallinnas; Püha Vaimu kiriku diakonile Peter Kochile trükiti Tallinnas viis, Niguliste kiriku pastorile Erik zur Beeckile ja Niguliste kiriku diakonile Nicolaus Spechtile aga neli kogumikku luuletusi. 124-st seni teadaolevast 1634.–1656. aastal Tallinnas trükitud pulmakogumikust 37 ehk samuti umbes kolmandik on pühendatud 15 tegevvaimulikule. Juba nimetatud Nicolaus von Hövelni, Martin Henscheli, Peter Kochi (1651), Erik zur Beecki (1642) ja Nicolaus Spechti (1643) kõrval trükiti aastail 1634–1656 Tallinnas üks või rohkem pulmakogumikku Risti ja Harju-Madise pastorile Heinrich Gösekenile (1638), Püha Vaimu koguduse diakonile Georg Salemannile (1639), Oleviste pastorile ja Tallinna superintendendile Heinrich Vestringile (1640), Püha Vaimu koguduse diakonile Christopher Michaelile (1640), Toompea rootsi koguduse pastorile ja Eestimaa konsistoriumi assessorile Petrus Turdinusele (1641), Haapsalu pastorile Matthias Siegmannelile (1641), Järva-Peetri pastorile Johannes Kniperile (1642), Tartu Jaani kiriku pastorile Erasmus Pegaule (1643), Ingerimaa, Narva ja Alutaguse superintendendile Heinrich Stahlile (1647) ning Hageri pastorile Christoph Blumele (1653).

Nimetatud tegevvaimulike kõrval trükiti Tallinnas ja Tartus pulmaõnnitlusi kolmele teoloogilise haridusega mehele, kellest kahe puhul on see ka õnnitluse tiitellehel välja toodud: Laurentius von Akenile⁷ (1644), teoloogia- tudengile⁸ ja Tallinna toomkooli teoloogialektorile Georg Höjerile (1644) ning teoloogiakandidaat⁹ Abraham Thauvoniusel¹⁰ (1648).

Piiblilood

Nagu öeldud, on nii Tartu kui ka Tallinna pulmakogumikest umbes kolmandik pühendatud tegevvaimulikele. Tartus domineerivad neis antiigiainelise motiivistikuga luuletused, kuid Tallinna puhul see sama tugevalt silma ei paista. Antiikmütoloogia, idülliliste-pastoraalsete ja muude motiivide kõrval võib kirikuõpetajatele pühendatud kogumikest leida mõningaid selliseid, mis põhinevad küll pühakirjal, kuid millel puudub sügav teoloogiline tähtsus – kui jätta tähelepanuta fakt, et luuletus on pühendatud abielluvale jumalasalasele. Nii näiteks osutab Tallinna gümnaasiumi poetikaprofessor

⁷ Akeni sotsiaalset positsiooni pulmakogumiku tiitellehel ei nimetata, kuid luuletustes kasutatud motiivistik lubab oletada, et tal oli teoloogiline haridus ja et ta liikus vastavais ringkondades.

⁸ Enda identifitseerimine teoloogia- või mõne muu tudengina osutab pooleliolevate ülikooliõpingute asemel pigem püsiva ametikoha puudumisele. Nii nt identifitseerisid paljud koduõpetajad veel XVIII sajandil end teoloogiatudengina (vt Tering 2008: 597).

⁹ Teoloogiakandidaat ei tähistanud toona mitte teaduslikku kraadi, vaid osutas koolitatud teoloogile, kes püüdis pastorikoha poole (Wistinghausen 2005: 215; vt ka Tering 2008: 597).

¹⁰ Tallinna piiskopi Joachim Jheringi tütreaga abiellunud Thauvoniusel pulmade auks trükiti õnnitlusi nii Tallinnas kui ka Tartus.

Timotheus Polus Nicolaus von Hövelni ja kaupmehetütre Elisabet Neuhauseni abiellumise puhuks kirjutatud luuletuses Aaroni soost Eliisabetile, kes abiellus preestriga, kuid sai alles vanas eas käima peale.¹¹ Võrdluse aluseks on ühelt poolt meeste sarnane ühiskondlik positsioon, teiselt poolt aga naiste sama nimi – kui üldjuhul lähtuti motiivivalikul ühest aspektist, siis siin on neid kaks. Piibli-Eliisabeti loost on mõjutatud ka Poluse luuletuse lõpus olev lastesoo: tulgu need ikka noorelt, mitte vanas eas (vt Epithalamia 1638).

Müstiline abielu

Pastoritele pühendatud pulmaluulest võib leida metafoore, mis olid levinud juba keskajal ning mille juured peituvad pühakirjas. Eelkõige on siin silmas peetud kirikuõpetaja müstilist abielu kirikuga ja kiriku kujutamist Kristuse pruudina: selle motiivi võib Tartust leida kolmest luuletusest, Tallinnast samuti kolmest. Tartu akadeemia loogika- ja eetikaprofessor Petrus Lidenius on aga seda motiivi laiendanud ning nimetab Ivangorodi pastori Erik Albogiuse tütre Ebba Albogiaga abiellunud Matthias Wälti kolmekordselt õnnelikuks: esiteks seepärast, et ta on abielus arukusega (*Sophia*), teiseks seepärast, et on abielus Järvisaari kirikuga Ingerimaal, ning kolmandaks seepärast, et abiellub Ebba Albogiaga (*Solennibus nuptiarum sacris* 1654). Tallinna Püha Vaimu koguduse diakon Christopher Michael kasutas müstilise abielu motiivi vähemalt kahes luuletuses: Haapsalu pastorile Matthias Siegmannel kirjutata, et kirik on tema esimene pruut, ent nüüd annab Jumal talle teisegi, et ta ei peaks oma ametis üksi voodis magama (sks *Daß du in deinem Ampt nicht schlaffen solt alleine*) ning et naine oleks nii tema rõõm kui ka trööst (*Hochzeitlicher Wunsch* 1641: 138p).¹² Järva-Petri pastorile Johannes Kniperile aga kirjutata Michael sõnamänguliselt, et peig Kristus andis Kniperile pruudi, kes on Kristusega seotud tõelise vere kaudu, nüüd aga annab Kristus talle pruudi, kellega nad on seotud vastastikuse liidu läbi (*Ehren-Kränztlein* 1642: 16). Tallinna gümnaasiumi õpilane Johannes Wittegi mängib sõnadega, öeldes, et Martin Henschel on peigmees pühale pruudile ning ühtlasi on ta selle pruudi peigmehe ehk Kristuse teener; Kristus naib temaga püha kiriku ja kauni neuu (*Carmen hymenaeum* 1643: 51p).

Müstilise ja maise abielu kombinatsioon on Tartu ja Tallinna pulmaluules esitatud enamasti ilma hinnangulise alatoonita, mis mõne teise motiivi puhul on aga selgelt tajutav (vrd ka Fuchs 1994: 197–200). Erandina võib siin välja tuua Michaeli luuletuse Siegmanni pulmades: luuletuse viimases kolmandikus asuvale, iseenesest neutraalses toonis kirja pandud müstilise abielu variatsioonile eelnevad viited kristlaste sõjapidamisele ja kirikutülile (sks

¹¹ See on viide Luuka evangeeliumi 1. peatükile, kus jutustatakse Ristija Johannese sünnilugu.

¹² Müstilise abielu motiiviga on siin seotud kaks levinud abielu vajalikkuse põhjendust, mis tuginevad pühakirjale ja Lutheri seisukohtadele. Selle kohta, kuidas Luther põhjendas abielu vajalikkust oma jutluses abieluseisusest („Eyn Sermon von dem Elichen Standt”, 1519) ja kirjutises abielulisest elust („Vom ehelichen Leben”, 1522), vt WA II, lk 166–171; WA X, Abt II, lk 275–304. Lutheri abielukäsituse kohta vt nt Weigelt 1993.

Kirchenstreit). Sõjateema pulmaluules ei ole küll väga sage, kui just ei räägita armulahinguist, ent ka mitte päris tühine. Antud juhul on Michael inspiratsiooniallikana kasutanud peigmehe tähenduslikku nime (Siegmann ehk Võidumees) ning käimasolevat Kolmekümneaastast sõda. Et silmas on peetud just kahe kristliku konfessiooni vahelist sõjalist konflikti, sellele osutavad mitmed aspektid, sh fraas *Gott selber ist ein Labsal / In unsrem Kirchenstreit* ehk „Jumal ise on kosutus meie kirikutülis” ning õigete kristlaste kohustuste mainimine (Hochzeitlicher Wunsch 1641: 137p–138).

Müstilise abielu motiivi oma luuletusse põiminud Tallinna ja Tartu autoritest ükski ei osuta selle teoloogilise metafoori aluseks olnud piiblikohtadele või -lugudele,¹³ mis seevastu viidetes Jumalale kui abieluseisuse loojale on õnnitlustes aeg-ajalt esile toodud. Järgmise motiiviga seoses on oluline rõhutada, et nii Michaeli kui ka Witte järgi annab Jumal või Kristus ise peigmehele tema maise pruudi, Tartu ülikooli professor Lidenius aga seda kinnismotiivi müstilise abieluga ei seo.

Jumal kui abieluseisuse looja

Neljast Tartu luuletusest leiab mõttekäigu, et Jumal ise on abieluseisuse loonud, heaks kiitnud või lausa käskinud abielluda, ühes aga osutatakse Aadama ja Eeva loomisloole, andes sellega mõista, et abieluseisus on sobilik ka pastorile.¹⁴ Nii ütleb Christopher Michael Nicolaus von Hövelnile, et abielludes järgib peigmees Jumala käsku (Sacris nuptiarum honoribus 1638: 47). Elaus Tolleniusele pühendatud rootsikeelse luuletuse anonüümne autor aga osutab samal eesmärgil mitmele kirjakohtale 1. Moosese raamatu 2. peatükist, nagu näiteks „Ja issand Jumal ehitas küljeluu, mille ta inimesest oli võtnud, naiseks ja tõi tema Aadama juurde” või „See on nüüd luu minu luust ja liha minu lihast” (Epithalamia 1652).¹⁵ See Moosese raamatu peatükk on üks alustekste, millega luterliku pastori abiellumisõigust teoloogiliselt põhjendada armastati ja mida ka Heinrich Stahl soovitas kasutada laulatusjutluse lähtekohana mitmete teiste piiblitsitaatide kõrval (Stahl 1638: Qq iiij). Mõlemad motiivid, nii Jumal abieluinstitutsiooni loojana kui ka Aadama ja Eeva lugu, kerkisid esile ka teiste seisuste esindajatele pühendatud pulmaluules, seda nii Tartus kui ka Tallinnas.¹⁶

¹³ Vrd Ül; Mt 25:1–13; Jh 2:1–11; Mk 2:19–20; Ef 5:21–32; 2Kr 11:2. Piiblitsitaadid on antud Eesti Piibliseltsi 2000. aasta väljaande järgi.

¹⁴ Motiivid „abielu kui Jumala tahe” ja „Jumal kui abielu looja” olid pulmaluules tervikuna väga levinud, seda nii Tartus ja Tallinnas kui ka Saksamaal ja Rootsis, ning need olid seotud palju laiema adressaatide ringiga kui vaid pastorid, vt nt Fuchs 1994: 185–203; Hansson 2011: 200–202, 473–475. „Jumal kui abielu looja” on variatsioon motiivist „Jumal kui kõige looja”, mida pulmaluulest leiab teinekord koos viitega Aadama ja Eeva loomisele. Nii nt järeldab Tüüringist pärit Johannes Franck oma õnnitluses Erik zur Beekile, et kuna Jumal lõi pärast maailma loomist Aadama ja andis talle Eeva raskete aegade jaoks toeks, on abielu sobilik igaihele (lad *Hinc licuit cuiquam sibi jungere federe nuptam*; Epithalamium 1642: 27p). Vrd ka Luterlikud usutunnistuskirjad 2014: 35.

¹⁵ 1Ms 2:22–23.

¹⁶ Osutusi Jumalale kui abielu loojale võib leida ka pulmakutsetest: 1650. aastate Tartust pärinevatel kutsetel näib see sageli kuuluvat standardteksti (vt nt RA, f EAA.995, n 2, s 2296, 2302, 2303).

Tallinnast võib samad mõttekäigud leida üheksast pastoritele pühendatud pulmaluuletusest, seejuures on ehk huvitav märkida, et teoloogilised argumendid on siin mõneti rohkem laiendatult välja toodud kui Tartus. Ühe suurepärasema näitena selle kohta võiks esile tõsta Tallinna gümnaasiumi rektori Heinrich Vulpiuse õnnitluse Tartu Jaani kiriku pastorile Erasmus Pegaule: abieluinstitutsiooni looja ja soosija on Jumal, kes naitis Aadamaga Eeva, Iisakiga sidus kauni Rebekka ja nooremale Tobiasele andis karske Saara (Ehren-Seule 1643: 63p).¹⁷ Seejuures tuleb märkida, et eri autorite luuletustest leiab kõige selle väljendamiseks sarnaseid fraase, nagu nt *Autor conjugii Deus est et Fautor* ehk „Jumal on abielu autor ja soosija” Heinrich Vulpiusel (Ehren-Seule 1643: 63p) või *Conjugii Deus est fautor, promotor et autor* ehk „Jumal on abielu soosija, edendaja ja autor” Lambert Camperusel (Nuptiarum solemnitati 1643: 73). Ei saa välistada, et nendes ja mitmetes teisteski fraasides on lähtunud mõnest konkreetsest eeskujust, ent samas oli see mõttekäik protestantlikus kultuuriruumis nii laialt levinud, et seda võib pidada žanrikaanonisse kuuluvaks motiiviks.¹⁸

Mõningail juhtudel on Jumala kui abieluinstitutsiooni looja motiiviga seotud ülimalt populaarne motiiv „pilvede hajudes paistab taas päike” (lad *post nubila Phoebus*), mida kasutati peamiselt leskmeeste taasabiellumise puhul loodud luuletustes: eelmise abikaasa surmaga kaasnenud lein ja kurbus on möödas, nüüd on aeg rõõmu tunda uuest naisest. Näiteks ühendas need kaks motiivi oma õnnitluses Erik zur Beekile Tüüringist pärit Johannes Franck (Epithalamium 1642: 27p). Mõnikord aga on Eeva loomisloo ja Aadamaga naitmisega seoses parafraseeritud piibellikku mõtet, et nemad on nüüd üks liha¹⁹, mõnikord aga on seda kasutatud iseseisvalt, nii nagu ka naise kui mehe küljelu motiivi²⁰. Enamasti on iseseisvad viited Jumalale kui abieluinstitutsiooni loojale ning Aadama ja Eeva loole Tartu ja Tallinna pulmaluules esitatud neutraalses toonis. Lähtudes aga adressaadi elukutsest, on katolikuvastane alatoon siiski tajutav. Elkõige süvendab seda asjaolu, et neidsamu motiive kasutatakse ka otseselt katolikuvastases argumentatsioonis.

¹⁷ Aadama ja Eeva lugu vt 1Ms 2; Iisaki ja Rebeka kohta vt 1Ms 24; Tobiase ja Saara kohta vt Tb 3–8.

¹⁸ Viiteid Jumalale kui abieluinstitutsiooni loojale leiab väga paljudelt varauusaegsetelt autoritelt, sh isegi juriidilisest kirjandusest (nt Johann Benedict Carpzov), ning muidugi juhuluulest, ent sellele on osutanud ka näiteks keskaegne müstik Rupert Deutzist. Ruperti vastavat piiblikommentaari kasutas XVIII sajandi algul oma Eeva loomist kujutaval vasegravüüriil ka Johann Elias Ridinger. Varauusaegses (juhu)luules tuleb esile tõsta poetikakäsiraamatute mõju, näiteks leiab selle mõttekäigu iseseisva märksõnana Leipzigi Tooma-kooli kantori Melchior Weinrichi populaarsest ja korduvalt välja antud teosest „Aerarium poeticum” (esmatrükk Leipzig 1618, siin Weinrich 1637: 38, märksõna *Deus conjugii autor & fautor*). Bremeni linna ja Rootsi pulmaluule kohta vt Fuchs 1994: 185–203; Hansson 2011: 200–202, 473–475.

¹⁹ Vt 1Ms 2:24: „Seepärast jätab mees maha oma isa ja ema ning hoiab oma naise poole, ja nemad on üks liha!”; Mt 19:6: „Nõnda ei ole nad enam kaks, vaid üks liha. Mis nüüd Jumal on ühte pannud, seda ärgu inimene lahutagu!”; Mk 10:8: „[–] ja need kaks saavad üheks, nõnda et nad enam ei ole kaks, vaid üks liha.”

²⁰ Vrd 1Ms 2:21–22: „Siis Issand Jumal laskis tulla raske une inimese peale ja see jäi magama; siis ta võttis ühe tema küljeluudest ning sulges selle aseme taas lihaga. Ja Issand Jumal ehitas küljelu, mille ta inimesest oli võtnud, naiseks ja tõi tema Aadama juurde.”

Hingehoid

Mõnes luuletuses osutatakse pastori hingehoiutööle: Tartus leiab seda kahest, Tallinnas aga neljast õnnitlusest. Nii Tartu kui ka Tallinna puhul on nende mõtete peamine adressaat Oleviste kiriku pastor Martin Henschel (kokku neljas õnnitluses) ning ühel korral mainitakse seda ka Tallinna rootsi koguduse pastori Petrus Turdinuse ja Oleviste pastori Nicolaus von Hövelniga seoses. Nii ütleb Tartu akadeemia esimene teoloogiaprofessor Andreas Virginius, et Henschel külvab Jumala Sõna pühasid seemneid, et inimesed võiksid vastu võtta püha usu ande; Salomon Matthiae aga manitseb Henschelit, et ta õpetaks rahvast õigesti või kombekohaselt (lad *rite*) Jumalat tundma (Sacris nuptiarum honoribus 1643: 34, 34p). Mida täpselt on silmas peetud õige või kombekohase õpetusega, seda Matthiae oma kaheksarealistes epigrammis ei selgita. Tõenäoliselt võib see siinse luuletuse kontekstis olla vaid üldsõnaline manitsus või meenus pidada kinni piirkonnas kehtestatud korrast, eelkõige Augsburgi usutunnistusest. Nimelt oli õige ja puhta õpetuse²¹ järgimine ja/või kuulutamise ette kirjutatud nii Tartu ja Tallinna vaimulikele kui ka Tartu akadeemia liikmetele, seda rõhutati nii Tallinna 1606. aasta kirikukorralduses kui ka Tartu ülikooli põhikirjas (TLA, f 230, n 1, s Aa 115; Eesti ajalugu III: 378; Constitutiones 2015: 35, 84–85; 48, 121–122; 57, 139): Uppsala 1593. aasta kirikukogul oli heaks kiidetud Rootsi riigi usuühtsus, mis tugines nii apostellikule, Nikaia, Athanasiose kui ka Augsburgi usutunnistusele ning 1571. aasta Rootsi kirikuseadusele (Eesti ajalugu III: 378).

Rahva kombekohast õpetamist mainib oma pulmaõnnitluses ka Paul Willebrand Rostockist, kuid see on paigutatud palvesse: Jumal andku Henschelile selleks jõudu (Carmen hymenaeum 1643: 52). Lähtudes pastorite pidevast kurtmisest oma koguduse kehvade usuliste teadmiste üle – see ei iseloomustanud mitte ainult Eesti- ja Liivimaad, vaid oli sage ka näiteks Saksamaal –, on Willebrandi palve üprisiski mõistetav ja kuulus ilmselt kinnistunud motiivide hulka, ehkki mitte pulmaluule žanris. Tallinna gümnaasiumi retoorikaprofessori Heinrich Arningki sõnul aga käsitleb Henschel pühakirja õpetusi ja juhib rahva Jumala käsul Uude Tempe orgu, mis kuulus esimesele inimesele (Epithalamium 1643: 41p). Retoorikaprofessor ühendab siin kristliku õpetuse antiikse poeetilise maailmaga, mille järgi Tempe org oli meeldiv idülliline ideaalpaik, ühtlasi sisaldub selles peigmeheülistus: Jumala väljavalituna teeb Henschel seda, millega teised pole hakkama saanud. Antiikkirjanduse ja -mütoloogia ning kristlike reaaside sümbioos oli XVII sajandi pulmaluules, laiemalt aga kogu juhuluules, tavapärase nähtus, mille juured peituvad humanistlike autorite loomingus, ent ka „Saksamaa õpetajaks” nimetatud Philipp Melanchthon oli veendunud humanistliku hariduse vajalikkuses tulevase hingekarjase ettevalmistuses. Selline humanistlik lähenemine iseloomustas ka Tartu ja Tallinna haridusmiljööd XVII sajandi esimesel poolel.

Tallinna gümnaasiumi kreeka keele professor Reiner Brockmann osutab oma õnnitluses Nicolaus von Hövelni haridusteele ja tööle: ta õppis seal, kus Luther suri, ning õpetab nüüd oma isamaal tema puhast õpetust (Epithalamia

²¹ Sellise määratluse sisu sõltus paljuski riigivõimust ja selle kirikupoliitika pealiinist: kuni 1621. aastani Poola valitsuse all olnud Tartus tähistas puhas ja rikkumatu usk katoliiklust, vt Eesti ajalugu III: 174.

1638). Kui Willebrand ja Matthiae ei defineeri Henscheli õnnitlustes õiget või kombekohast õpetust lähemalt – see oli kaasaegsele publikule niigi teada –, siis Brockmann teeb asja ühemõtteliselt selgeks: õige õpetus lähtub Luthe-rist. Tallinna toomkooli lektor ja konsistooriumi assessor Nicolaus Olai aga küsib retooriliselt, kas Petrus Turdinus, kes kosutab pühakirja magususega hingi, söandab tõepoolest abiellu astuda (*Sacris nuptiarum solennitatibus* 1641: 123p). Sellele aga järgneb juba antikatooliklik mõtteavaldus, millest täpsemalt tagapool.

Miks tõuseb õige õpetuse rõhutamisel paljude teiste pastorite seast esile just Henschel, sellele puudub ühene vastus. Võimalik, et osalt lähtus see õpilase-õpetaja suhtest – Adrian Virginus ja Salomon Matthiae olid Academia Gustavianas olnud tema õpetajad –, osalt aga Henscheli ametikohast: adjunkti ehk pastori abilisenä pidi ta osa pastori tööst ära tegema, sh võis tema kohustuseks olla kogudusele peamiste usutõdede selgitamine ja õpetamine.

Katolikuvastasus

Viimase aspektina tahaksingi peatuda mõnel pulmaõnnitlusel, kus puudutatakse katoliiklikku suhtumist jumalasalaste abiellumisse. Kolmest sellisest Tartu luuletusest on kõige võitlevama sõnakasutusega Christopher Michaeli õnnitus Tallinna Oleviste pastori Nicolaus von Hövelni pulmadeks (*Sacris nuptiarum honoribus* 1638: 47). Seejuures on huvitav märkida, et Michael ei nimeta otsesõnu ei katoliiklasi, paavsti, paavstimeelseid ega protestante või Lutheri järgijaid, vaid vastandab Jumala käsu järgijad (antud juhul abiellujad) ja saatana teenrid, kes abielulise liidu põlu alla seavad, pannes niiviisi ühele pulgale paavsti ja paavstimeelsed ning saatana. Sellise sõnakasutuse juured peituvad reformatsiooni ajas, nii näiteks nimetas Martin Luther paavsti antikristuseks (*Hiob* 2013: 232; vrd ka Luterlikud usutunnistuskirjad 2014: 148, 195).²²

Tartumaa praost ja Liivimaa konsistooriumi assessor Walter Averdunck osutab Jumala käsule abielluda, kuid kohe seejärel nendib, et paavst ja tema järgijad on pikka aega õpetanud vastupidist. Peigmees, Tartu pastor Johannes Wittstock aga järgib sootuks teistsugust doktriini ja näitab sobilikku eeskujut, abielludes Catharinaga, täpselt nii, nagu omal ajal tegi Luther (*Sacris nuptiarum honoribus* 1653). Averdunck kasutab siin sarnast meetodit nagu Timotheus Polus Nicolaus von Hövelnile pühendatud luuletuses: võrdluse aluseks on ühelt poolt meeste tegevus jumalasalasena, teiselt poolt naiste sama nimi – Luther oli abiellunud endise nunna Katharina von Boraga, Johannes Wittstock aga abiellus Tartu raehärra tütre Catharina Warnekega. Tartu juuratudeng Johann-Christian Faber aga vastandab Wittstockile pühendatud luuletuses Jumala ja paavsti: Jumal lõi Adamale kaaslase, et ta ei elaks

²² Augsburgi usutunnistuse apoloogia 23. artiklis „Preestrite abielust” toob Philipp Melanchthon välja katoliiklaste põhjendused tsölibaadi poolt: 1) Jumala ilmutus; 2) puhtusenõue; 3) Jovinianuse hereesia (Luterlikud usutunnistuskirjad 2014: 151–152). Katoliiklaste leeri vastuväiteid Augsburgi usutunnistuse 23. artiklis öeldule vt Die Confutatio 1981: 142–159; preestrite abiellumisõiguse üle käinud poleemika kohta vt Buckwalter 1998.

üks;²³ paavst seevastu lõi munga ja käskis tal elada üks; Jumal käskis maailma täita (lad *augeri*), paavst aga tõrkus ning tagatipuks keeldus oma munka meheks pidamast; üks lõi maailma, teine hävitab seda (Sacris nuptiarum honoribus 1653).

Tallinnast leiab otseselt paavsti- või katolikuvastaseid mõtteavaldusi seitsmest luuletusest. David Ertmann Greifswaldist kirjutas 1640. aastal Christopher Michaelile, et abielusidemed sobivad kõigile surelikele, seda on öelnud apostel Paulus ning Justinianuse seaduski (lad *Justiniana Lex*) ei näi seda keelavat.²⁴ Ent paavst eitab, munk laidab ja jesuiit põlastab seda ühiskondlikku iket, tehes seda Jumala käsu vastaselt (Monumentum nuptiale 1640: 89). Täpselt sama mõttearenduse samas sõnastuses – hoolimata sellest, et üks värss on kaks rida tahapoole tõstetud – leiame Johannes Kniperi 11 aastat hilisemast luuletusest, mis on pühendatud Püha Vaimu kiriku diakonile Peter Kochile (Nuptijs Auspicatissimis 1651). Selline väga täpne kattuvus lubab rääkida ühisest, ent seni tuvastamata eeskujust. Kuid on ka teine seletus: nimelt oli Michael abiellunud Kniperi õega ja nii ei ole imestada, et need värssid jõudsid aastaid hiljem taaskasutusse.

Peter Kochile pühendatud luuletuste hulgast leiab veel ühe paavstivastase sõnumiga õnnitluse, sedakorda Tallinna gümnaasiumi õpilaselt Johannes Brüningkilt:²⁵ Rooma juht, kes häbitul moel väänab pühasid õpetusi, eitab, et preestritel sobib abielluda. Retoorilistele küsimustele „Paavst, mida sa teed?” ja „Kas tõesti sina, kes sa oled lihalik, kõndistad Jumala enda pühasid seadusi?” järgnevad Brüningki nendingud, et hüved, mille Jumal kord lõi, sh abielu, on head kõigile, nii ilmikutele kui ka preestritele, ning just seepärast teeb peigmees õigesti, et ei hooli paavsti õpetusist, vaid järgib pigem tõelise Jumala õpetust (Hochzeit-Freude 1651). Siin ei osuta õpetus (lad *doctrina*) mitte niivõrd peigmehe ametikohustustele jumalasõna kuulutamisel – ehkki taustal on see tähendusvarjund kahtlemata tajutav –, kuivõrd pastorite abieluseisuse tunnustamisele.

²³ Vrd eespool müstilise abielu lõigus toodud Christopher Michaeli tsitaati Matthias Siegmännile pühendatud luuletusest.

²⁴ Millist Pauluse kirjakohta Ertmann siin silmas peab, ei ole võimalik üheselt öelda, kõne alla tuleb nt salm kirjast heebrealastele (14:4): „Kõikide juures olgu abielu au sees ja abieluvoodi rüvetamata, sest Jumal nuhtleb hoorajaid ja abielurikkujaid!” Teise võimalusena tuleb kõne alla Pauluse kiri efeslastele (5:22–33). Samuti ei ole võimalik öelda, millist Justinianuse seaduseteksti on sellega mõeldud, kõne alla võib tulla nt Institutsioonide 1. raamatu 2. peatükk: *Ius naturale est quod natura omnia animalia docuit. nam ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium, quae in caelo, quae in terra, quae in mari nascuntur. hinc descendit maris atque feminae coniugatio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio et educatio: videmus etenim cetera quoque animalia istius iuris peritiam censerem* (Loomuõigus on see, mida loodus on õpetanud kõigile elusolenditele. Sest see õigus ei ole omane ainult inimsoole, vaid kõigile elusolendeile, kes sünnivad taevas, maal ja meres. Siit tuleneb ka mees- ja naissoo vaheline seos, mida meie abieluks nimetame, samuti laste sigitamine ja üleskasvatamine; me näeme ju, et ka teisi elusolendeid hinnatakse selle järgi, kuivõrd osavad on nad selle õiguse järgimises (tõlge: Siimets-Kross, Ristikivi 2018)). Justinianuse koodeksiski on arvukalt osutusi abielule. Vrd ka Melanchthoni sõnu Augsburgi usutunnistuse apoloogias, kus ta põhjendab preestrite abiellumisõigust loomuliku õigusega (Luterlikud usutunnistuskirjad 2014: 146–147, 151).

²⁵ Luuletuse allkirjas Brüningk oma sotsiaalselt positsiooni välja ei too, luulevihiku tiitelhel on tema ja Joachim Salemanni kohta kasutatud kollektiivset nimetust „Söbrad” (sks *Freunde*); siin on aluseks Klöcker 2014: 544.

Tallinna toomkooli teoloogialektor ja Eestimaa konsistooriumi assessor Nicolaus Olai seob oma õnnitluses Petrus Turdinusele osutuse peigmehe hingehoiutööle paavstivastase mõtteavaldusega: Turdinus, kes kosutab hingi jumalasõna magususega, teeb õigesti, et abielludes ei pea millekski Rooma paavsti vastavaid õpetusi. Oma sõnu põhjendab Olai uskumusega, et abieli keelamine olevat kuradi (lad *daemon immundus*) väljamõeldis (Sacris nuptiarum solennitatibus 1641: 123p). Sellega asetab ta paavsti ja saatana ühele pulgale, nagu seda teeb oma luuletuses ka Christopher Michael.

Ühe huvitavama näitena tahaksin lõpuks välja tuua Daniel Göbeli luuletuse jällegi Petrus Turdinuse abiellumise puhuks. Erinevalt teistest autoritest, kes väljendavad – enamasti kõigutamatu tõe positsioonilt – arvamusi, mida võib leida ka muu protestantliku saksa kultuuriruumi pulmaluulest, pääsevad selles saksakeelses aleksandriinis maksvusele autori enda hää ja seisukohad, isegi kui need ei ole päris originaalsed. Göbel nimelt leiab, et jumalasalastele abieli keelamine on pöörane mõte, tema hinnangul on abieli hoopis parim ravim ja Jumala jaoks nagu hea lõhn,²⁶ sest kes elab ilma abieluta, see on kõigis asjus püsimatu ning tal ei õnnestu mitte midagi; abieli on armastuse kindel ankur (Sacris nuptiarum solennitatibus 1641: 126). Abieli headust ja kasulikkust põhjendades on Göbel kokku kuhjanud hulga motiive, mida võib kohata paljudes pulmaluuletustes ja millest osa seostub sageli hoopis teiste kutsealade esindajatega, nagu nt kaupmeeste puhul abieli kui ankur või kindel sadamakoht.

Nii Tartu kui ka Tallinna luuletustest nähtub, et paavstivastased sõnad koonduvad teatud isikutele pühendatud õnnitlustesse: Tartus on nendeks kaks Johannes Wittstockile ning Tallinnas kaks Christopher Michaelile, kaks Petrus Turdinusele ja kaks Peter Kochile pühendatud luuletust. Miks tõusevad selles kontekstis esile just need mehed: kas see on vaid juhusete kokkulangevus või on selle taga mõni muu aspekt? Paar pidepunkti neile küsimustele vastamiseks pakub nimetatud meeste õpingugeograafia ja fragmentaarne teave suhtlusvõrgustiku kohta. Kõik need mehed olid õppinud ülikoolides, mille usu-teaduskonnas järgiti luterlikku ortodoksiat, eriti rangelt näiteks Königsbergis ja Greifswaldis, kus olid õppinud Peter Koch ja Johannes Wittstock (Kohsen 1669: Dp; Die evangelischen Prediger 1977: 481). Petrus Turdinus oli õppinud luterlikku ortodoksiat järginud ülikoolides Uppsalas ja Tartus (Aarma 2007: 271; Winckler 1653: Diiij–[Diiij]), Christopher Michael aga Helmstedtis ja Tartus. Peter Kochi üks õppejõude Königsbergis oli luterliku ortodoksia äge eestvõitleja teoloogiaprofessor Coelestin Myslenta; seevastu teine sealne teoloogiaprofessor, Michael Behm, oli Georg Calixtist mõjutatuna ireenilise ehk lepitusliku suuna pooldaja. Pärast õpinguid Königsbergis peatus Koch oma hõimlase (sks *Vetter*), Braunschweigi linna superintendendi Brandanus Daetri juures, kes oli samuti Calixti pooldaja (Kochi õpingute kohta vt Kohsen 1669: Dp; Daetri sidemete kohta Kochi jt tallinlastega vt Viiding 2016: 128–136). Calixt aga oli oma 1632. aastal esimest korda avaldatud traktaadis „De conjugio clericorum” jumalasalaste abiellumise küsimuses jaataval seisukohal (Calixt 1653).

²⁶ See on viide ohvrisuutsule; vrd ka 2Kr 2:15; Fl 4:18.

Kokkuvõte

Pulmaluuletustes esile toodud teoloogilised argumendid tuginevad peamiselt Aadama ja Eeva loole Esimesest Moosese raamatust ning Pauluse kirjadele korintlastele ja efeslastele. Neist piibliraamatuist pärit mõtteid parafraseeritakse luuletustes korduvalt, toetudes seejuures nimekatele teoloogidele, aga ka varasemale juhuluuletraditsioonile. Huvitava aspektina võib välja tuua sellegi, et luuletused, kus mingil moel puudutatakse pastorite abiellumist ja selle teoloogilisi tagamaid, on valdavalt ladinakeelsed, sekka mõni saksakeelne ja üks rootsikeelne õnnitus.

Mitmed kristlikud motiivid, nagu müstilise ja maise abielu kombinatsioon, Jumal kui abieluinstituutsiooni looja, viited loomisloole jms, on sageli esitatud ilma negatiivse alatoonita, ehkki mõnigi kord võib nende kasutamise kontekstis aimata varjatud kriitikat katoliiklike jumalasalaste abiellumiskeelu kohta. Nimetatud kristlike motiivide eesmärk on luuletuses enamasti ülistada adreassaati ja kristlikku abielu. See eesmärk säilib ka siis, kui need seotakse teravate katolikuvastaste mõtteavaldustega. Sellisel juhul aga lähtub argumentatsioon vastandusest, kus nimetatud motiivid ja nende aluseks olevad kirjakohtad toetavad tõelise või õige usu järgijate ehk luterlaste abiellumisega seotud arusaamu ja toimimismustreid.

Siin käsitletud luuletused moodustavad vaid väikese osa Tartu ja Tallinna pulmaluulest; neid on vähe võrreldes ka kõigi vaid pastoritele pühendatud õnnitlustega. Neis peegeldub üks osa pulmaluule väga laiaast temaatikast ja motiivivalikust, ent kuhu ja kuidas paigutuvad katolikuvastased väljaütlemised, Piibli kirjakohtad jmt kogu XVII sajandi esimese poole Tartu ja Tallinna pulmaluulekorpuses, see jääb veel uurimist ootama.

Artikkel tõukub Eesti Rahvusraamatukogu ja Tallinna Linnaarhiivi korraldatud konverentsil „Reformatsioon – tõlgendused ja tõlked” (10.–11. november 2017) peetud ettekandest. Täna Kristi Viidingut heade märkuste ja tähelepanekute eest.

Arhiiviallikad

TLA, f 230, n 1, s Aa 115. Christliche Ordnung der Revaler Kirchen (1606).

RA, f EAA.995, n 2, s 2296. Georg Stackelbergi kutse (12. I 1652).

RA, f EAA.995, n 2, s 2302. Joachim Warneke kutse (1. VII 1653).

RA, f EAA.995, n 2, s 2303. Johannes Wittstocki kutse (1. VII 1653).

Kirjandus

Aarma, Liivi 2007. Põhja-Eesti vaimulike lühielulood 1525–1885. Tallinn.

Baumgartner, Walter 2004. Lübecker Hochzeitsgedichte. Aspekte und Facetten. – Der Wagen. Lübecker Beiträge zur Kultur und Gesellschaft. Lübeck: Hansisches Verl.-Kontor, lk 58–87.

- Buckwalter, Stephen E. 1998. Die Priesterehe in Flugschriften der frühen Reformation. (Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte 68.) Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus.
- Calixt, Georg 1653. De conjugio clericorum tractatus: quo ostenditur, pontificiam legem, qua sacris ministris conjugium universim & simpliciter interdicatur, sacrae scripturae, rectae rationi justarumque legum naturae, & ecclesiasticae primaevae antiquitati prorsus adversari [---]. Francofurti: Sim. Beckenstein & Christian Gerlach.
- Carmen hymenaeum 1643 = Carmen hymenaeum, viro reverendo, doctissimo & humanissimo Dn. Martino Henschelio, Verbi divini ad D. Olai Ministro vigilantissimo, sponso, Deo favente Nuptias celebranti 2. Januarij Anno 1643. Cum lectissima, Castissima, omniumque virtutum genere condecoratissima virgine Elisabetha, viri Nobilis, Consultissimi & Amplissimi Dn. Henrici Hein, J.U.D. Regiae Academiae Gustaviana, quae est Dorpati, Professoris celeberrimi, & Regij Synedrij Adessoris dignissimi, Filia, sponsa, Faustæ gratulationis ergo exhibitum a Musis Gymnasij Revaliensis. Revaliae, typis Heinrici Westphali, Gymnasij Typographi [TLA, f 230, n 1, s 58 [Htr. 45a], l 51–52p].
- Constitutiones 2015 = Constitutiones academiae Dorpatensis (Academiae Gustaviana) = Tartu akadeemia (Academia Gustaviana) põhikiri. Teine, parandatud ja täiendatud väljaanne. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Die Confutatio 1981 = Die Confutatio der Confessio Augustana vom 3. August 1530. Bearb. von Herbert Immenkötter. (Corpus catholicorum: Werke katholischer Schriftsteller im Zeitalter der Glaubensspaltung 33.) Münster: Aschendorff.
- Die evangelischen Prediger 1977 = Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918. Toim Martin Ottow, Wilhelm Lenz. Köln–Wien: Böhlau.
- Drees, Jan 1986. Die soziale Funktion der Gelegenheitsdichtung. Studien zur deutschsprachigen Gelegenheitsdichtung in Stockholm zwischen 1613 und 1719. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Eesti ajalugu III: Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani. Koost ja peatoim Enn Küng. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheologia instituut, 2013.
- Ehren-Kränztlein 1642 = Ehren-Kränztlein, Dem Ehrwürdigen, Andächtigen, vnd Wolgelarten Herrn Johannes Knipern, Pastorn zu S. Peter in Jerven, Bräutigamb: Alß auch Der Ehr- vnd Viel Tugendreichen Jungfrawen Gerdruten, Des Ehrenvesten, Achtbarn vnd Vornehmen Herrn Johann Kochen, Bürgern zu Revall, Ehelichen Tochter, Braut, An jhren Hochzeitlichen Frewden-Tage den 19. Septembris des 1642. Jahres gehalten, Auß wolmeinendem Gemüthe gewunden vnd auffgesetzt Von Christophoro Michaele. Revall, Gedruckt bey Heinrich Westphaln, Gymnasij Buchdruckern [TLA, f 230, n 1, s 58 [Htr 45a], l 16].
- Ehren-Seule 1643 = Ehren-Seule, Dem Wol-Ehrwürdigen, GroßAchtbaren vnd Wolgelarten Herrn Erasmo Pegaw, der Kirchen Christi welche zu S. Johannis in Dörpat wird versamelt, wolverordneten Pastori, Bräutigam, Vnd Der Viel-Ehr- vnd Tugendreichen Jungfrawen Dorotheæ, Des Ehrenvesten, HochAchtbaren vnd Hochweisen Herrn Thomae Schroven, dieser Königlichen Stadt Revall wolverdienten Bürgermeisters, Eheleiblichen Tochter, Braut, Alß dieselbe den 2. Martij Anno 1643 auff der Grossen Gildestuben Hochzeitlichen Ehren-tag solenniter begiengen, Auffgerichtet von Rectore vnd Professoribus Gymnasii. Revall, Gedruckt bey Heinrich Westphal, Gymnasij Buchdrucker [TLA, f 230, n 1, s 58 [Htr. 45a], l 63–64p].

- Epithalamia 1638 = Epithalamia, quibus reverendo, praestantissimo doctissimo[ue] viro, Dn. M. Nicolao von Hövelen, verbi divini in patriâ ministro, ut & dignissimo, ita fidelissimo, sponso, ut & lectissimae pudicissimae[ue] virgini Elisabethae Newhausen, integerrimi spectatissimique viri Dn. Heinrici Newhausen, tribus primariae apud nos senioris & negociatoris dexterrimi filiae, sponsae, VI. Idus Februarias, nuptias Revaliae celebrantibus, gratulantur gymnasij rector & professores. Anno qvo HöVeLIVs Pastor NeVhaVsae DVXIT ELIsaM. Typis viduae Reusnerianae [RSB Zwickau 6.5.19(70)].
- Epithalamia 1652 = Epithalamia Solemni Nuptiarum Festivitati Rev. Pietate, Doctrina & Humanitate Conspicui Viri; Dn. Elai Nicolai Tollenii, Ecclesiae Svecanae, quae Christo ad D. Mariae Dorpati colligitur, in Verbo Ministri Vigilantissimi; Scholaeque Svecice ibidem Con-Rectoris Dignissimi Sponsi; Auspicio Divino, Die 29. Januarij, Anno 1652. sacro Conjugij foedere Dörpati sibi associantis Lectissimam & omni Virtutum Genere Florentissimam Virginem Catharinam Griis, Viri Ampliÿ. Prudentiÿ. & Praestantiÿ. Dn. Gunnari G. Griis, p. m. SS. R. Maj. Svec. Destructus Revaliensis quondam Camerarij Fidissimi, Relictam Filiam, Sponsam: a Fautoribus & Amicis consecrata. Dorpati Livonorum. Imprimebat Johannes Vogelius, Acad. Typogr. [LIS (def), koopia TÜR].
- Epithalamium 1642 = Epithalamium, Quo Admodum Reverendo, Clarißimo, nec non Doctissimo Viro, Dn. M. Erico a Beeck, Pastori ad D. Nicolai vigilantissimo, & Reverendi Ministerij Seniori dignissimo, Cum Lectissima Castissimaque matrona Elisabetha, Spectantissimi Præstantissimique Viri, Dn. Thomae zur Telt, olim Tribus primariæ Tribuni primarij, Filia, Et Viri Integerrimi Honestissimique Dn. Engelbrechti Streyers, Senioris ejustem Tribus, relictæ Vidua, Contrahenti matrimonium die 31. Octobr. Gratulantur Musae Gymnasij Revaliensis. Revaliae, Typis Heinrici Westphali, Gymnasij Typographi [TLA, f 230, n 1, s 58 [Htr 45a], l 25–28p].
- Epithalamium 1643 = Epithalamium Viro reverendo praestantissimo & doctissimo Dn. Martino Henschelio, Verbi divini ad D. Olai Ministro fidelissimo, Sponso, Cum Lectissima Pudicissimaque Virgine Elisabetha, Viri Consultissimi, Clarissimi & Amplissimi Dn. Heinrici Hein, J.U.D. eximij, Regiæ, quæ Dorpati est, Academiae Professoris celeberrimi, & Judicij Regij Adsectoris dignissimi, Filia, Sponsa, IV Non. Januar. M.DC XXXXIII. matrimonium legitime ineunti, Scriptum a Gymnasij Rectore & Professoribus. Revaliae, Typis Heinrici Westphali, Gymnasij Typographi [TLA, f 230, n 1, s 58 [Htr 45a], l 41–42p].
- Fuchs, Juliane 1994. HimmelsFleiß und Glückes Schutz: Studien zu Bremer Hochzeitsgedichten des 17. Jahrhunderts. (Helicon. Beiträge zur deutschen Literatur 16.) Frankfurt am Main u.a.: Peter Lang.
- Hansson, Stina 2011. Svensk bröllopsdiktning under 1600- och 1700-talen. Renässansrepertoarernas framväxt, blomstring och tillbakagång. Göteborg: LIR.skrifter.
- Hartmann, Horst 2000. Kasualpoesie in den „Vitae Pomeranorum“. Aachen: Shaker Verlag.
- Hiob, Arne 2013. Luterliku dogmaatika alused. (EELK Usuteaduse Instituudi õppekirjandus 10.) [Tallinn]: EELK Usuteaduse Instituut.
- Hochzeit-Freude 1651 = Hochzeit-Freude Auff des Ehrwürdigen, VorAchtbaren und Wolgelahrten Herrn Petri Kochs, wolverordneten Prediges der Ehnstnischen Gemeine in Reval, Bräutigams, Und Der Ehr- und VielTugendreichen

- Jungfrauen Elisabeth Salemans Hochzeitlichen Ehren-Tag, Welcher den 27. januarij im Jahr 1651. solemniter gehalten, Von Unterbenanten Freunden zu Ehren angestellt. Reval, Gedruckt bey Heinrich Westphal, des Gymnasij Buchdruckern [EKM, ÖES 9].
- Hochzeitlicher Wunsch 1641 = Hochzeitlicher Wunsch Auff Des Ehrwürdigen, Andächtigen, und Wolgelarten Herrn Matthiae Siegmans, wolverordneten Pastoris auff Habsal, Bräutigams, Und Der Ehr und VielTugendsamen Jungfrawen Elisabethen Büchlings, Des Ehrnvesten, VorAchtbarn und Wolgeachten Herrn Jacob Büchlings, Königlichen Schloss-Vogts auff Revall, vielgeliebten Ehelichen Tochter, alls Braut, Hochzeitlichen Ehren-Tag, welcher den 2. Tag Decembris zu Revall gehalten ward, Von guten Freunden zu Ehren auffgesetzt. Gedruckt zu Revall bey Heinrich Westphal, des Gymnasij Buchdrucker, 1641 [TLA, f 230, n 1, s 57 [Htr 45], l 137–140].
- Kaju, Katre 2006. Keelevalik Tartu *Academia Gustaviana* aegses pulmaluules (1632–1656). – Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil, II. Koost Enn Küng. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised 12. (19.)) Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 50–100.
- Kaju, Katre 2018. „Jch weiß ein Blümlein hübsch und fein“. Fünf Hochzeitsgedichte für Christoph Blume. – Hortus Floridus. (Acta Societatis Morgensterianae 8–9.) Toim Ivo Volt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus [ilmumas].
- Klöker, Martin 2014. Tallinna kirjanduselu 17. sajandi esimesel poolel (1600–1657): haridusinstituutsioonid ja juhuluuletamine. Tlk ja eessõna Kristi Viiding. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Kohsen, Johannes 1669. Bittere Tränen, mit welchen Den weyland WohlEhrwürdigen, Gross-Achtbahren und Wohlgelehrten Hn. Petrum Koch, In die 19. Jahre getreuen und wolverdienten Pastorem an der Kirchen zum H. Geist dieser Königl. Stadt Reval, Nach seinen zwar frühzeitigen, doch [?] sanfftsehligen Abscheide, bey Christlicher und Volkreicher Versammlung, im Jahr nach der Heilbringenden Geburt unsers Erlösers Jesu Christi 1669. den 28. Aprilis, als seinen gewesenen Hn. Collegam und aufrichtigen Herzens-Freunde, in der Haupt-Kirchen zu St. Olai, biss an sein Grab-Stät begleiten wollen [---]. Reval, Druckts Adolph Simon, Gymnasii Buchdrucker [TLÜAR, I-6539].
- Luhamets, Kristjan 2017. Pastoripere kui reformatsiooni tagajärg. – Akadeemia, nr 10, lk 1831–1837.
- Lust-Wundsch 1653 = Lust-Wundsch Dem Ehrwürdigen, Andächtigen und Wolgelarten H. Christof Blumen, der Gemeine Gottes zu Hakeris treu- und wolverordneten Seelsorger, wie auch desselben gelibten Braut, Der Ehr und VilTugend-Reichen J. Anna Wiboldin, An deroselben den IIIten Merzens gehaltenem Eh- und Ehrnfeste dargereicht von Hochgeehrten Gönnern und geneigten Freunden. Gedruckt zu Reval bey Heinrich Westphalen, deß Gymnasij Buchdruckern [RSB Zwickau, 15.3.34 (48)].
- Luterlikud usutunnistuskirjad 2014. (EELK Usuteaduse Instituudi õppekirjandus 11.) [Tallinn:] SA Ajaleht Eesti Kirik; EELK Usuteaduse Instituut.
- Monumentum nuptiale 1640 = Monumentum Nuptiale In Solemne Nuptiarum Festivitate Viri Reverendi, Praestantissimi, Doctissimique Dn. Christophori Michaelis, Pastoris ad aedem Spir. Sancti dignissimi, vigilantissimi, Sponsi, Nec non Virginis Castissimæ Lectissimæque Margarethae, Viri Spectantissimi atque Integerrimi Dn. Johannis Knipers, Senioris, Civis ac Mercatoris Reval.

non postremi, filiæ charissimæ, Sponsae, Revaliæ Livon. Anno Messiæ Regis 1640. d. 26. Octobr. celebrandarum, Ab Amicis ac Fautoribus positum. Non aLII CVpIVnt tItVLos Cantare LaborVM, Pastor at aC sponsVs tV VoCItare poLo. Revaliæ, Typis Heinrici Westphali, Gymnasij Typographi [TLA, f 230, n 1, s 57 [Htr. 45], l 86–95p].

Nuptiarum solemnitati 1643 = Nuptiarum solemnitati Viri Reverendi, Clarißimi & Doctissimi Dn. M. Nicolai Specht, Ecclesiæ Revaliensis ad D. Nicolai Ministri vigilantissimi, Lectissimam Pudicissimamque Virginem Gerdrutam Kniepern, Integerrimi Spectantißimique Viri Dn. Johannis Kniepern, Tribus promercalis Reval. Senioris dignissimi, Filiam, In matrimonium legitime sibi adsciscantis Anno 1643. die 26. Junij, fausta animitus precantur Collegæ, Fratres, Amici, Fautores. Revaliæ, Typis Heinrici Westphali, Gymnasij Typographi [TLA, f 230, n 1, s 58 [Htr 45a], l 70–73p].

Nuptijs Auspicatissimis 1651 = Nuptijs Auspicatissimis Reverendi, Peæstantißimi atque Doctißimi Viri Dn. Petri Koch, Ecclesiæ, quæ ex Esthonibus Revaliæ Christo colligitur, Ministri fidelissimi, Nec non Florentissimæ Pudicißimæque Virginis Elisabethæ Saleman, Reverendi, Præstantißimi atque Humanißimi Viri Dn. Georgii Salemani, ad Sp. S. Pastoris vigilantissimi, Filiæ, d. 27. Januar. Anni 1651 celebrandis, Gratulantur Affines & Amici. Revaliæ, Typis excud. Henricus Westphalus, Gymnasij Typographus [LU AB, P2/1 [R 35106] (4)].

Sacris nuptiarum honoribus 1638 = Sacris Nuptiarum honoribus, Rev. Claritate, Doctrina & Humanitate conspicui viri, Dn. Nicolai von Hövelen, Ecclesiæ Christi, quæ Revaliæ ad D. Olai templum colligitur, in Verbo Ministri vigilantissimi, sponsi; et Lectissimæ, omnique Virtutum Genere Florentissimæ Virginis Elisabethæ, Amplissimi & Præstantissimi Viri Dn. Henrici Njehusen, in inclyta Rep. Revaliensi Civis & Negociatoris integerrimi Filiae, Sponsae; Revaliæ 8. die Januarij, Anno 1638. celebratarum, Gratulantur Amici. Dorpati Livonorum, Typis. Acad. [TLA, f 230, n 1, s 57 [Htr 45], l 44–47p].

Sacris nuptiarum honoribus 1643 = Sacris nuptiarum honoribus rev. pietate, doctrina & humanitate præstantißimi viri Dn. Martini Henschelii, ecclesiæ Christi, quæ Revaliæ ad D. Olai templum colligitur, in verbo ministri vigilantissimi, sponsi; Deo duce ac auspice, die 2. Januarij anno 1643. conjugium contrahentis cum lectißima & omni virtutum genere Florentißima virgine Elisabetha, consultißimi, clarißimi & excellentißimi viri Dn. Henrici Heinii, J. U. D. eximij, ejusdemque in Regia Universitate Gustaviana, quæ Dorpati Livonorum est ad Embeccam professoris celeberrimi, & Supremi ibidem Judicij Regij adsectoris dignissimi, filia, sponsa; quævis fausta precantur Musæ Embecciadæ. Dorpati Livonorum, Typis Acad. [TLA, f 230, n 1, s 58 [Htr 45a], l 33–38p].

Sacris nuptiarum honoribus 1653 = Sacris nuptiarum honoribus viri reverendi, pietate doctrina & humanitate maxime conspicui Dn. Johannis Wittstochii, pastoris ecclesiæ Dörpatensis vigilantissimi, sponsi, cum lectißima & omni virtutum genere florentißima virgine Catharina, viri nobilis, amplißimi & prudentißimi, Dn. Joachimi Warneke, haereditarij in Soor, et consulis reipub. Dörpatensis fidelissimi, meritissimi, filia, sponsa; Dörpati 16. mensis Augusti, anni Χριστογονίας 1653. decenti solennitate celebrandis, quævis fausta precantur aliquot fautores et amici. Dorpati Livonorum, excudebat Johannes Vogel, Acad. Typographus [UUB, koopia TÜR].

- Sacris nuptiarum solennitatibus 1641 = Sacris Nuptiarum Solennitatibus, Reverendi, Pietate, Doctrina & Humanitate Clarissimi Viri Dn. M. Petri Johannis Turdini, Ecclesiae Svevanæ in Acropoli Revaliensi Pastoris vigilantissimi, nec non Regij Consistorij ibidem Adsectoris dignissimi, Sponsi, Die 19. Octobris. Anno 1641. Conjugium Revaliæ contrahentis cum Lectissima omnique virtutum genere florentissima Virgine Elsa Jheringia, Admodum Reverendi, Excellentissimi, atque Clarissimi Viri, Dn. M. Joachimi Jheringii, Episcopi Revaliensis dignissimi, & Regij ibidem Consistorij Præsidis gravissimi, Filia, Sponsa, Fausta & felicia quævis precantur Collegæ, Fratres & Amici. Revaliæ, Typis Henrici Westphali, Gymnasij Typographi [TLA, f 230, n 1, s 57 [Htr 45], l 122–127].
- Segebrecht, Wulf 1977. *Das Gelegenheitsgedicht: Ein Beitrag zur Geschichte und Poetik der deutschen Lyrik*. Stuttgart: Metzler.
- Siimets-Kross, Hesi, Ristikivi, Merike 2018. *Rooma õiguse allikad*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus [ilmumas].
- Solennibus nuptiarum sacris 1654 = Solennibus nuptiarum sacris reverendi & clarissimi viri Dn. Matthiae Wält, Ecclesiae Jerwesalensis Ingermannia pastoris vigilantissimi, & philosophiae cand. sponsi, Deo duce atque auspice, die 15. Junij anno 1654. in arce Ivanogrodensi conjugium contrahentis, cum lectissima & omni virtutum genere florentissima virgine Ebba Albogia viri plurimum reverendi & clarissimi Dn. Erici Albogii, pastoris et praepositi in Iwanogorod et Regij Narvensis Consistorij assessoris filia dilectissima sponsa. Adplaudunt amici Dorpatenses. Dorpati, imprimebat Joh. Vogel, Reg. Acad. typog. [LIS (def), koopia TÜR].
- Stahl, Heinrich 1638. *Hand- und Haussbuches Für die Pfarherren und Hauss-Väter Esthnischen Fürstenthumbs, Vierdter und Letzter Theil, Darinnen I. 14. Psalmen Davids, II. Etliche Gebete, III. Unterschiedliche Gewissens Fragen, IV. Bericht wie mit Schwermütigen, Angefochtenen, Krancken, Sterbenden, Ubelthätern zu handeln, V. Texte zu Hochzeit- Tauff- und Leich-Predigten, Ausz Gottes Wort und Reinen Kirchen-Lehrern zusammen getragen, Von M. Henrico Stahlen*. Revall, In Chr. Reusners Sel. Nachgelassener Widwen Drückerey.
- Teriing, Arvo 2008. *Eesti-, liivi- ja kuramaalased Euroopa ülikoolides 1561–1798*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- Tiersch, Kurt 1932. *Deutsches Bildungswesen im Riga des 17. Jahrhunderts*. München: Reinhardt.
- Viiding, Kristi 2002. *Die Dichtung neulateinischer Propemptika an der Academia Gustaviana (Dorpatensis) in den Jahren 1632–1656*. (Dissertationes studiorum Graecorum et Latinorum universitatis Tartuensis 1.) Tartu: Tartu University Press.
- Viiding, Kristi 2016. *Humanistlik epistolaarkultuur Eesti- ja Liivimaal*. Tallinna literaatide kirjad Meibomide kirjakollektsioonis. – *Konfessioon ja kirjakultuur*. (Raamat ja aeg 4.) Koost Piret Lotman. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, lk 118–144.
- WA [Weimarer Ausgabe] = D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. Toim J. K. F. Knaake *et al.* Weimar: Böhlau, 1883–2009.
- Weigelt, Horst 1993. *Das Eheverständnis Luthers. Aspekte zur reformatorischen Ehelehre*. – *Über die Ehe: Von der Sachehe zur Liebesheirat; eine Literaturausstellung in der Bibliothek Otto Schäfer, Schweinfurt, 18. April – 31. Oktober 1993*. [Toim Ursula Rautenberg]. Schweinfurt: Otto Schäfer Bibliothek, lk 87–97.

- Weinrich, Melchior 1637. *Aerarium Poeticum, Hoc est, Phrases, & nomina Poetica, tam Propria; quam Appellativa, Poetarum Latinorum, cum veterum plerorumq[ue] omnium; tum recentiorum quorundam, & praesertim Frid. Taubmanni seculi nostri Poetae praestantissimi. Titulis latino-germanicis [---] Accessit in fine geminus Index vocabulorum, alter Latinorum, alter Germanicorum.* Lipsiae: Sumptibus Haered. Thomae Schüreri & Matthiae Götzii.
- Winkler, Abraham 1653. *Rechtmessiges Urtheil, Wie von aller frommen Christen, also insonderheit getrewer Lehrer und Prediger Christlichem Leben, seligen Abschiede und erfrewlichen Zustande nach demselben, Von dem hocheleuchten und Geistreichen Propheten Jesaia cap. 57. 1. & 2. abgefasset, eröffnet und der unachtsamen Welt entgegen[!] gesetzt, Dem [---] H. M. Petro Turdino, Wolverdienten Pastori der löblichen Schwedischen Gemeine auff dem Dom zu Reval, dess Königl. Consistorij daselbst Adessori und Praeposito in Ostharrien, Zu letzteu[!] Ehren auss Collegialischer Freundschaft bey dessen Christlicher Leichbestattung Anno 1653 den 30. Novembr. der Volckreichen Versammlung fürgetragen, und zu immerwährendem Gedächtniss, den hochbetrübten aber zu Trost dem Druck übergeben [---].* Gedruckt zu Reval bey Sel. Heinrich Westphals Gymnasij Buchdr. hinterlassener Widwen.
- Wistinghausen, Henning von 2005. *Hofmeister und Gouvernanten im Estland der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. – Buch und Bildung im Baltikum. Festschrift für Paul Kaegbein zum 80. Geburtstag.* Toim Heinrich Bosse, Otto-Heinrich Elias, Robert Schweizer. (Schriften der Baltischen Historischen Kommission 13.) Münster: LIT.

Lühendid

- EKM – Eesti Kirjandusmuuseum
 LIS – Linköpingi stiftiraamatukogu
 LU AB – Läti ülikooli akadeemiline raamatukogu
 RA – Rahvusarhiiv
 RSB Zwickau – Zwickau raekooli raamatukogu
 TLA – Tallinna Linnaarhiiv
 TLÜAR – Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu
 TÜR – Tartu Ülikooli raamatukogu
 UUB – Uppsala ülikooli raamatukogu

Katre Kaju (sünd 1974), PhD, Rahvusarhiiv, Rahvusarhiivi toimetiste tegevtoimetaja, katre.kaju@ra.ee

Marriage of a cleric and some anti-Catholic motifs in 17th-century poems for pastors' weddings

Keywords: 17th century, occasional poetry, anticatholicism, priests

Occasional poetry flourished in the early 17th-century Tallinn and Tartu. In Tallinn, wedding songs prevailed, while Tartu was more inclined to academic congratulations. About a third of the wedding song collections printed in either town were dedicated to acting clergy. As can be expected, congratulations for clergymen are richer in Christian motifs than the wedding poems written for representatives of other estates, yet the Christian motifs fail to overshadow the abundance of those of classical antiquity. As a matter of fact, the Christian and pagan motifs are intertwined no less closely in congratulations for pastors than in other wedding songs. The Christian motifs include, for example, references to biblical marriages, the mystical marriage between Christ and the Church, God as creator of the marital status, and the proclamation of God's pure word as an official duty of the groom. Surprisingly, however, there are a few authors who find it appropriate – as late as the early 17th century – to refer to the pre-Reformation debate over whether it is proper for a man of God to get married or not. Even though for protestant pastors the answer is known in advance, there occur a few cases of anti-papal criticism coming down to identifying the pope with antichrist. By doing that, they refer to the same biblical passages found in some other wedding poems, no matter whether dedicated to pastors or not, without any negative connotation (e.g. God as the Creator of marriage, the story of Adam and Eve, to name a few more important ones).

Katre Kaju (b. 1974), PhD, National Archives, executive editor of Acta et commentationes Archivi Nationalis Estoniae, katre.kaju@ra.ee